

АНТРОПОКОМПОНЕНТИ ІРОНІЧНО-ОЦІННОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ

У статті автор аналізує причетність антропокомпонентів до вираження іронічної оцінки. Об'єктами іронічної оцінки можуть бути: адресант (самооцінка), адресат (прямий і непрямий), нейтральний об'єкт чи ситуація, які несуть на собі відбиток інтелектуально-емоційного ставлення до них з боку комунікантів. Іронічна оцінка спрямовується на емоційний вплив (як позитивний, так і негативний) на самого мовця або на партнера по комунікації. Ключовими є такі терміни: іронічно-оцінне висловлювання, суб'єкт оцінки, об'єкт оцінки, адресант, самооцінка, прямий адресат, непрямий адресат, зміна емоційного стану.

Проблема оцінних значень та засобів їх вираження в мові й мовленні – тема дуже широка [1; 2; 3; 4; 5]. Визначальними у формуванні цінності не завжди є об'єктивні властивості предмета чи явища, а, частіше за все, ступінь зацікавленості у ньому людини. Мета іронічного висловлювання визначається як виявлення емоційно-оцінного ставлення до дійсності з боку комунікантів, оскільки іронічна оцінка охоплює різноманітні сфери людської діяльності. Відповідно до цього, у статті іронічно-оцінне висловлювання розглядаються з точки зору причетності антропокомпонентів до ситуації та подій.

Прагматична ситуація оцінки залежить від соціально-обумовленого рольового статусу мовця й адресата, від їх ситуативного рольового статусу, а також від емоційного стану учасників діалогу [1: 164-165]. Оцінне висловлювання, як і будь-які інші, мають особливі прагматичні характеристики [6]. Структура і семантика іронічно-оцінних висловлювань визначаються прагматичною ситуацією, в якій вони реалізуються. Основною для них є ситуація діалогу. В цьому випадку існує два основних актанти – мовець, який найчастіше є суб'єктом оцінки, й адресат, до якого звернено висловлювання і який є потенційним об'єктом оцінки. Мовець і адресат можуть збігатися, оскільки одним із видів діалогу є діалог із самим собою [7: 129]. Таким чином виникає самооцінка. Сюди слід також віднести висловлювання, які містять оцінку третьої особи, що може бути як присутньою, так і відсутньою в момент спілкування.

Процес комунікації складається з кількох компонентів, основними серед яких є мовець, слухач [8] і предмет, про який іде мова. За спостереженнями, об'єктами іронічної оцінки можуть бути: адресант (самооцінка); адресат (прямий і непрямий); нейтральний об'єкт чи ситуація, які несуть на собі відбиток емоційно-оцінного ставлення до них з боку комунікантів.

Відтак, об'єктом емоційного впливу може виступати не тільки слухач, а й сам *мовець /адресант*. Мовленнєві акти, в яких суб'єктом і об'єктом оцінки є сам мовець, можна визначити як оцінні рефлексиви (термін Е.М. Вольф) [1: 175]. Висловлювання, в яких мовець намагається змінити свій емоційний стан, наприклад, позбутися негативних емоцій, порозважатися, подолати пригнічений настрій тощо, визначаються як акти мовленнєвого самовираження [9: 47]. У таких висловлюваннях мовець насміхається над собою чи будь-яким явищем, яке входить до його особистої сфери: своєю властивістю, дією, результатом діяльності і т.п. Як суб'єкт оцінки, він тим самим стає вищим за ту якість чи стан, які є об'єктом оцінки, як у наведеному нижче прикладі, коли Рейчел іронізує над своєю наркотичною залежністю:

As I saw Dad's car pull, <...>I congratulated myself on how calm I was and how the thought of a drug hadn't even crossed my mind. Drug addict, indeed! [10: 70].

Дівчина пишається тим, що не згадує про наркотики, і хоча її все ще вважають наркоманкою, вона переконана у зворотньому, виражаючи свій стан впевненості за допомогою іронічного вигуку: "*Drug addict, indeed!*" ("авжеж, що й казати, наркоманка"). Іронічний рефлексив імплікує протилежне твердження – "я цілком нормальна людина, не залежна від наркотиків".

Як показують приклади, іронічний рефлексив може вживатися у присутності слухача. Такі мовленнєві акти вживаються, як правило, у присутності близьких людей чи осіб, до яких мовець ставиться із симпатією, як під час розмови двох подруг:

"Have you an ... er ... job?" she [Brigit] asked.

"Me?" I barked. "God, no, being an addict is a full-time occupation at the moment!" [10: 594].

Піддаючи себе іронічній критиці ("*being an addict is a full-time occupation at the moment*"), Рейчел розраховує на підтримку близької подруги.

Подвійність оцінювання також може витікати із завищення самооцінки мовця/адресанта:

I pulled splendidly. I got well into a steady rhythmical swing. I put my arms, and my legs, and my back into it. I set myself a good, quick, dashing stroke, and worked in really grand style. My two friends said it was a pleasure to watch me. At the end of five minutes, I thought we ought to be pretty near the weirs, and I looked up. We were under the bridge, in exactly the same spot that we were when I began, and there were those two idiots, injuring themselves by violent laughing [11: 74].

Вжиті для самохарактеристики позитивно-оцінні лексичні одиниці *splendidly* (чудово), *really grand style* (дійсно шикарний стиль), *pleasure* (задоволення) у макроконтексті ретроспективно змінюють поляризацію на протилежні – кидок був нікудишній, стиль жахливий, задоволення від гри цілком відсутнє.

Мета зміни емоційного стану, в першу чергу, залежить від того, хто чи що є об'єктом іронічної оцінки. Оскільки людині не властиво прагнути до погіршення свого емоційного стану, установка на зміну емоцій мовця в більшості випадків має на думці позитивний емоційний вплив. Якщо ж об'єктом емоційного впливу є адресат,

то можливою є спрямованість іронічно-оцінного висловлювання як на позитивний, так і на негативний емоційний вплив.

Розглянемо випадки, в яких об'єктом іронічної оцінки є **прямий адресат**. Іntenція мовця може полягати в тому, щоб викликати в нього позитивні або ж негативні емоції. Визначальними факторами в цьому випадку служать міжособистісні стосунки учасників комунікації, а також характер ситуації. При позитивних міжособистісних стосунках мовець намагається викликати в адресата позитивний емоційний стан, як, наприклад, оцінюючи свою наречену *"You look fabulous, Jane"* – "виглядаєш неймовірно" (експліцитна оцінка), Мел іронічно згадує перуку коханої *"Except I miss the wig of course"* – "не вистачає перуки" (імпліцитна оцінка), чим викликає позитивну емоційну реакцію – сміх:

"That's quite a dress." <...> Mel gently put an arm around her. "You look fabulous, Jane. Except I miss the wig of course." They laughed and she felt more at ease [12: 108].

Іронічно-оцінні висловлювання, в яких мовець намагається викликати в адресата негативну емоційну реакцію, використовуються як засіб впливу при конфліктних ситуаціях. Іронія в такому випадку є засобом підсилення негативного емоційного впливу на адресата. І справді, іронія є надзвичайно ефективним засобом, який комуніканти можуть використовувати для доказу правильності своєї точки зору. Крістофер Райлі з Джеком Льюїсом є давніми опонентами в ідеологічних суперечках, у яких кожен з них намагається за допомогою прихованого іронічного глузування викликати в іншого негативну емоційну реакцію :

Riley turned to Jack, but his smile remained fixed and sarcastic.

"Congratulations Jack. You seem to have found a soul mate."

"I thought you believed we didn't have souls, Christopher." Unruffled, Lewis smiled at his old antagonist [13: 67].

У комунікативній ситуації, де об'єктом іронічної оцінки виступає **непрямий адресат**, передбачається наявність прямого адресата. Коли мовець (Еді), даючи непрямому адресату (Ділану) іронічну характеристику *And of course I always do what he tells me*, вважає, що прямий адресат (подруга Грейс) поділяє емоційно-оцінне ставлення й оцінює слухняність подруги також іронічно:

Dylan's leaning over my shoulder and reading this. He says hi and that we have to go now. And, of course, I always do what he tells me... (That was me being sarcastic btw!) [14: 17].

Якщо у наведеному вище прикладі іронічна оцінка викликає позитивну емоційну реакцію, то інтенцією іронічного риторичного запитання є дати негативну характеристику об'єкта критики:

"What happened when you were left all alone with the aunt? Wasn't she nice to you?"

"Nice?" Miss Honey said. "She was a demon. As soon as my father was out of the way she became a holy terror. My life was a nightmare" [15: 198].

Мова йде про місіс Транчбул, злу і жорстоку особу. В макроконтексті один об'єкт кваліфікується діаметрально протилежно: з одного боку – *"nice"* (у цьому контексті – добра), а з іншого – *"a demon, a holy terror"* (демон, страховисько, святий жах), отже, одна з оцінок має неправдивий характер. Адресат (у нашому випадку шестирічна Матильда) змушений змінити свою перцептивну стратегію, задану попереднім розгорненням повідомлення, і позитивна оцінка *"nice"* декодується з протилежним негативно-оцінним змістом.

Так, іронічна оцінка спонукає адресата не просто прийняти, а й самостійно опрацювати мотив для дій по усуненню недоліків, які стали предметом критики. Її застосування є особливо доцільним у тих випадках, коли співрозмовники рівні за соціальним статусом. Обмірковуючи іронічний смисл, адресат бере участь у процесі оцінювання, стає причетним до його наслідку. В окремих діалогічних дискурсах спостерігається процес неоднозначного оцінювання об'єкта з боку різних суб'єктів, що є однією з принципових особливостей оцінки в цілому.

Як свідчить ілюстративний матеріал, іронічна оцінка спрямовується на емоційний вплив (як позитивний, так і негативний) на самого мовця або на партнера по комунікації. Іntenцією мовця може бути прагнення зняти емоційну напругу, розвеселити, розсмішити, підбадьорити (позитивний емоційний вплив) або ж образити, розізлити, скривдити (негативний емоційний вплив). Головними факторами, від яких залежить реалізація інтенції на позитивний чи негативний емоційний вплив на різних учасників комунікації, є ставлення комунікантів до об'єкта іронічної оцінки, її спрямованість на кого-небудь із учасників.

Вивчення впливу антропокомпонентів комунікативного акту на спосіб вираження певного смислу повідомлення, який лежить в основі акту взаємодії відправника й одержувача, є необхідним для створення власне комунікативної типології способів мовного вираження іронічно-оцінного смислу залежно від модифікацій адресата й інтенції мовця.

Перспективним вважаємо екстраполяцію аналізу на дослідження ролі антропокомпонентів в інших типах непрямого оцінювання, таких, як жарт, натяк, лестощі, брехня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 212 с.
2. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Франка, 2000. – 349 с.
3. Трипольская Т.А. Эмотивно-оценочный дискурс: когнитивный и прагматический аспекты. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 1999. – 166 с.
4. Channell J. Corpus-based analysis of evaluative lexis // Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse / Ed. by S. Hunston, G. Thompson. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 38-55.
5. Hunston S. Evaluation and the planes of discourse: status and value in persuasive texts // Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse / Ed. by S. Hunston, G. Thompson. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 177-207.

6. Habermas J. On the Pragmatics of Communication. – MIT Press, 1998. – 454 p.
7. Ducrot O. Structuralisme, йnonciation et сймantique. – Ройtique. – 1978. – № 33. – Р. 38-47.
8. Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: "Вища школа", 1993. – 199 с.
9. Федорова Л.Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения // Вопр. языкознания. – 1991. – №6. – С. 46-50.
10. Keyes M. Rachel's Holidays. – London: Penguin Books, 1997. – 627 p.
11. Jerome J.K. Three Men in a Boat. – М.: Foreign Languages Publishing House, 1948. – 178 p.
12. Steel D. Secrets. – London: Warner Books, 1998. – 278 p.
13. Fleisher L. Shadowlands. – London: Headline Book Publishing, 1994. – 206 p.
14. Manning S. Diary of a Crush American Dream. – N.Y.: Omnia Books Ltd., 2001. – 94 p.
15. Dahl R. Matilda. – London: Penguin Books Ltd, 1997. – 240 p.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Волощук І.І. Антропокомпоненты иронически-оценочного высказывания.

Автор анализирует причастность антропокомпонентов к выражению иронической оценки. Объектами иронической оценки могут выступать: адресант (самооценка), адресат (прямой и косвенный), нейтральный объект или ситуация, несущие отпечаток интеллектуально-эмоционального отношения к ним коммуникантов. Ироническая оценка направлена на эмоциональное влияние (как положительное, так и отрицательное) на говорящего, или на партнера по коммуникации. Ключевыми являются следующие термины: иронически-оценочное высказывание, субъект оценки, объект оценки, адресант, самооценка, прямой адресат, косвенный адресат, изменение эмоционального состояния.

Voloshchuk I.I. Anthropological components of ironical evaluative utterance.

The author analyzes the ability of anthropological components to express ironical evaluation. As objects of ironical evaluation can serve: sender (self estimation), addressee (direct and indirect), neutral object or situation, marked by intellectual-emotional speakers' attitude. Ironical evaluation is directed at emotional influence (both positive and negative) upon the speaker or his communicative partner. The key words are: ironical evaluative utterance, subject of evaluation, object of evaluation, sender, self evaluation, direct addressee, indirect addressee, change of an emotional condition.